

BİR İŞ AHLÂKI SORUNU OLARAK ‘SÖMÜRÜ’ VE TOPLUMSAL ZARARLARI: DİNİ/EĞİTSEL BİR YAKLAŞIM

Hüseyin YILMAZ*

ÖZET

İş ahlâkı, iş hayatında doğruluğun esas alınması, emeğe saygının ilke edinilmesi ve ücretlendirmelerde ahlâki ilkelerin gözetilmesi demektir. İş ahlâkı, sosyal ve ekonomik kurumların uzun süre ayakta kalabilmesi açısından önemlidir. İş ahlâkının toplumda tam olarak gelişmemesinin doğal bir sonucu olan ve sosyal hayatı olumsuz etkileyen unsurların başında *sömürü* gelmektedir. Sömürü karşısında toplumu bilinçlendirebilmek için, başkalarının emeğine saygı prensibi bireylere daha küçük yaşlardan itibaren öğretilmeli, böylece toplumda iş, çalışma ve harcama ahlâkı güçlendirilmelidir. İşte bu makalede iş ahlâkı ve sömürü ile ilgili genel bazı bilgiler verildikten sonra, sömürünün zararları ve sömürüye karşı bireyleri bilinçlendirme konusunda din eğitiminin etkinliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: İş ahlâkı, sömürü, emeğe saygı, din eğitimi, ekonomik ahlâk.

ABSTRACT

The ‘Exploitation’ As An Issue Of Business Ethics And Its Social Damages; A Religious/Pedagogical Approach

The bussiness ethics means to protect the justness in the basis, to make up as a principle the respect to the labor and to predicate the wage adjustment in the business life. For the surviving over a long term, it is fundamental to the social and economical institutions. From the other side, the *exploitation* holds the first place among the components which have an unfavorable effect on the societal life. These components are the natural attendants of deficit improvements of moralities in bussines issues. To be able to make the society conscious of *exploitation*, the individiums should be instructed beginning from the younger ages so that the moralities of the business, works and spending must be improved. This article discusses the role of religious education on how to make the community conscious of *exploitation* and its harms. Also some general informations about business ethics and exploitation have been given.

Key Words: Bussiness ethics, exploitation, respect to labor, religious education, economical morality

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı, hyilmaz@cumhuriyet.edu.tr

Giriş

İnsan sosyal bir varlıktır ve doğumundan ölümüne kadar maddi ve manevi pek çok alanda başkalarıyla etkileşim durumundadır. Bireylerin ekonomik konularda birbirlerinin hak ve hukukunu gözetmeleri, bu etkileşimin sağlıklı bir zeminde gerçekleşmesi açısından son derece önemlidir.

Sosyal hayatta karşılıklı iletişim ve etkileşimde gözetilmesi gereken en önemli ilke ahlâktır. Toplumun ekonomik sistemiyle de ilgili bir değer olan ahlâkı ekonomik alanda soyutlamak mümkün değildir. Çünkü ahlâk kurallarını göz ardı eden bir ekonomik sistemde mekanizmalar etkin bir şekilde işletilemez. Bu durumda istikrarlı bir ekonomik düzenden söz edilemeyeceği için, toplumda güvensizlik ve huzursuzluk kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla, ekonomik kurallarda bireylerin psiko/sosyal ve kültürel yönünün dikkate alınarak toplumda iş ahlâkının güçlendirilmesi gerekir. Böylece sağlıklı bir sosyal sistem ve mutluluk ve huzur içerisinde bir toplumsal hayat daha kolay bir şekilde sağlanmış olacaktır.

Çağımızda dünya geneline hakim olan ekonomik anlayış kapitalizmdir. İskoçyalı filozof ve ekonomist Adam Smith, insan karakterine en uygun ve onun yaratıcılığını ortaya çıkarmada en başarılı sistemin piyasa ekonomisi sistemi olduğunu söyler.¹ Max Weber de, “Kapitalizm, demokrasi, bilim ve hukuk Protestan ahlâkının bir ürünüdür” der. Ancak Weber, “Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhunu” adlı eserinde kapitalizm ahlâkının titrek temeller üzerinde oturduğunu da söyler. Ona göre kapitalizmin ahlâk açısından eleştirilecek tarafı, mülkiyet hakkının sağladığı rahatlık, zenginliğin aynı zamanda tembelleğe ve bedensel rahatlığa yol açtığı, hepsinden de önemlisi kar etme arzusunun “kutsal” yaşamı elde etme çabasından ayrılmasıdır.² Gerçekten de bugün hızla seyreden teknolojik gelişmeler ve ahlâk erozyonu manevi değerler yanında iş ahlâkı üzerinde de tahribata yol açmıştır. Ekonomide kapitalizm sistemini uygulayan toplumlarda ahlâki değerlerden uzaklaşıldığı ve *kar etme* güdüsünün, herhangi bir engel tanımadan, sömürüyü olağanlaştırdığı görülmektedir.

¹ Bkz: Şevki Özgener, *İş Ahlâkının Temelleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s. 22.

² Bkz: Max Weber, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Çev: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 63-138.

Sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde devamı için gerekli olan çalışma, mal edinme ve edinilen malı meşru ölçüler içerisinde harcama temel insan haklarından³ Çalışma, meşru bir meslek sahibi olma ve mülk edinme, İslâm dininde Allah'ın kullarına ih-san ettiği bir hak olarak değerlendirilmektedir.⁴ Sağlıklı şartlarda iş yapma ve emeğinin karşılığını alma, bireylerde çalışkanlık ru-hunu geliştiren ve elden geleni en iyi şekilde yapmaya zorlayan psikolojik bir güçtür. Bu nedenle bireylerin ekonomik hak ve öz-gürlüğüne riayet edilmesi, toplumsal istikrar için çok önemlidir.

Toplumda ekonomik ahlâkın tam olarak gelişmemesinin do-ğal bir sonucu olan ve bireylerin mutluluğunu engelleyen etken-lerin başında *sömürü* gelmektedir. Çünkü *sömürü*, emeğin hiçe sayılması ve çalışanın çaresizliğe mahkûm edilmesidir. Toplu-mun değişik alanlarında *sömürünün* yaşandığı pek çok ilişki bi-çimi vardır. Ancak biz bu makalede konuyu 'iş hayatında *sömü-rü*' ile sınırlandırdık. Bir iş ahlâkı sorunu olan *sömürü* ile ilgili genel bazı bilgiler verdikten sonra, *sömürünün* zararları ve *sömürüye* karşı bireyleri bilinçlendirme konusunda din eğitiminin etkinliği üzerinde durduk.

1. İş Ahlâkı ve Sömürü

a. İş Ahlâkı

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip bulunan ahlâk kavramı, sosyal hayatta neyin iyi ve neyin kötü, neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu bilmemizi öğreten; toplumda huzur, güven ve mutluluğun sağlanmasında yol gösterici olan en temel değer-dir. Ahlâki değerlere sahip çıkmayan bir toplumun maddi ve ma-nevi yönden başarılı olma şansı yoktur.

Kelime olarak huy, karakter, tabiat, alışkanlık, erdemlilik, manevi nitelik ve güzel davranış gibi anlamlara gelen *ahlâk*, top-lum içerisinde benimsenen ve bireylerin kendilerini uymak zo-runda hissettikleri davranış ve kurallardır. Ahlâk ile ilgili genel tanımlardan yola çıkarak *iş ahlâkı* kavramı, "iş hayatında doğru-

³ Bkz: Mehmet Semih Gemalmaz, *Temel Belgelerde İnsan Hakları*, İnsan Hak-ları Derneği Yayınları, İstanbul, 1996, s. 164.

⁴ Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 4. Baskı, Diyanet Yayınları, Ankara, 1997, s. 30; Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslâm'da Şahsi-yet Hakları*, 2. Baskı, Diyanet Yayınları, Ankara, 1997, s. 139; Ayrıca bkz: Faruk Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, Diyanet Yayınları, Ankara, 1987, s. 88-89.

luğun, haklılığın ve emeğe saygının esas alınması; çalışma kurallarının belirlenmesinde, çalışanlara iş ortamının sağlanmasında ve ücretlerinin ödenmesinde ahlâki ilkelerin gözetilmesi” şeklinde tanımlanabilir.

Bir meslekle ilgili herkes tarafından benimsenmiş, genel kabul görmüş, aykırı hareket edenlerin kınanıp ayıplandığı ideal düşünce ve davranış biçimi olarak da tanımlanan⁵ “iş ahlâkı”, yirminci yüzyılın son çeyreğinde ekonomik ve sosyal alanda yaşanan kirlilik ve yozlaşma karşısında iş hayatının ahlâk zemini üzerinde sürdürülmesi ihtiyacından doğan bir kavramdır.⁶

İş ahlâkı ile ilgili kurallar, çalışanın görev duygusu ve erdem anlayışı ile desteklenen değerlerden meydana gelmiş ve iş hayatına çekidüzen vermek üzere ortaya konulmuştur. Şüphesiz ahlâkın bir kanunu ve kuralı yoktur. Fakat birçok işveren ve yönetici vicdanın sesine kulak verme, yetişme tarzı, ileri görüşlülük ve utanma duygusu sayesinde kendini ahlâk kurallarına uymak zorunda hissetmektedir.

İş ahlâkı, ekonomi ve iş dünyasının sağladığı imkânlar karşısında sağduyulu seçimler yapmamızı sağlayan önemli bir değerdir. Sürdürülebilir kalkınma modellerinin araştırıldığı günümüzde sektörler arası uyum, çevreye duyarlılık, toplumsal kalkınma ve bireylerin haklarını koruma ihtiyacı iş ahlâkının önemini daha da artırmaktadır. Çünkü ahlâk ve hukuk kurallarının işletilmediği bir ekonomik sistem, bütün paydaşlar açısından sorunludur. Toplumların bugün karşılaştıkları birçok sorunun kaynağı; ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan gelişmelerde ahlâki değerlerin ihmal edilmesidir.⁷ Dolayısıyla iş ahlâkı olmadan ekonomik kurumların sağlıklı işletilmesi ve çalışanların hak-

⁵ Mehmet Şahin, “İş Ahlâkının İktisadi Gelişmedeki Önemi Üzerine Bir deneme”, *Türk Kültürü ve Ahilik*, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, No.1, İstanbul, 1986, s. 110.

⁶ İş Ahlâkı ile ilgili geniş bilgi için bkz: Ünal Ay, *İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk*, Nobel Yayınları, Ankara, 2003; Mahmut Arslan, *İş ve Meslek Ahlâkı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005; Sabahat Bayrak Kök, “Organizasyonel Kurumsallaşmada Bir Değer Boyutu: İş Ahlâkının Kurumsallaşması”, *İş, Güç Endüstrileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2006, s. 58-78; Levent Şahin ve Kadir Yıldırım, “İşletmelerde İş Ahlâkı Uygulamaları İçin Genel Çerçeve”, *İş Ahlâkı Dergisi*, Cilt: 1, Sayı.1, Mayıs 2008, s. 55-64.

⁷ Emile Durkheim, *Meslek Ahlâkı*, Çev: M. Karasan, MEB Yayınları, İstanbul, 1986.

larının tam olarak korunması mümkün değildir. Sosyal ve ekonomik hayat şartlarının giderek zorlaştığı bir ortamda insanların gönül, zihin ve vicdan yönünden huzur ve mutluluğu yakalaması, ancak ahlâki değerlerin bireysel ve sosyal birer erdem olarak yaşatılmasına bağlıdır.

İslâm dininde öngörülen ahlâki duygu ve davranışlar, hem bireylerin kendilerine has iç düşüncelerinde ve hem de topluma yansıyan dışa dönük ilişkilerde etkisini göstermektedir. İslâm literatüründeki günah, sevap, ahiret, mükâfat, mücazat, Allah sevgisi, Allah korkusu, cennet, cehennem, melek, şeytan ve nefis gibi kavramların kullanımı, İslâm ahlâkının etki gücünü artırmaktadır. Örneğin evrensel değerler olarak bilinen doğruluk, dürüstlük ve insan hakları gibi ilkeler etrafında her inanç ve düşünce mensubu birleşebilir; ancak herkesin bildiği *iyinin yanına sevabı, kötünün yanına da günahı* eklemek, ahlâka yepyeni bir boyut ve etkinlik kazandırmaktadır. Allah'a iman ve teslimiyetin bir ifadesi olan ahlâki duygular, insanı nefsin istekleri karşısında her an cevap vermeye hazır vaziyette tutmakta, erdemliliğin itici bir güç halinde davranışlara kılavuzluk etmesini sağlamaktadır.⁸

İslâm ahlâkı, bireysel davranışlarda olduğu gibi, sosyal ve ekonomik konularda da *bencillik* yerine *diğergamlığı*, başkalarına karşı sevgi, saygı, yardımlaşma ve fedakârlığı öngörür. Kendi bireysel menfaatlerine takılıp kalmadan başkalarının haklarını da gözetmeyi öngören ve sosyal ilişkilerde dengeli bir yaklaşımdan yana olan bu anlayış, Hz. Peygamber'in "*Kendiniz için istediğinizi, başkaları için de istemediğiniz sürece gerçek mü'min olamazsınız*"⁹ hadisinde de vurgulanmaktadır. İnsanlarda doğal olarak var olan *kâr etme* güdüsünün bazen acımasızca kâra götüren her yolu meşru sayma eğiliminde olduğu düşünülürken, ekonomik hayatta dinin ahlâki değerlerini gözetmenin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

İş hayatında ahlâki değerlerin ihmal edilip sadece hukuk kurallarının işletilmesi yeterli değildir. Yeterli olsaydı, bugün mahkemelerde anlaşmazlıkla ilgili pek çok dosya incelenme sırası beklemezdi. Çünkü kanunlar, toplumdaki iş ve çalışma kurallarını asgari düzeyde korumaya yönelik bir yaptırım gücüne sahip-

⁸ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 89.

⁹ Buhârî, İman 7.

tir. İnsanların doğru sözlü, güvenilir ve dürüstlük yanlısı olmaları kanun zoruyla sağlanamaz. Onların bir düzen içerisinde çalışma kurallarına ve hukuka uygun davranmaları, kanunlardan ziyade ahlâk kurallarının gücüyle sağlanabilir. İşte İslâm'da öngörülen iş ahlâkı ile ilgili ilkeler, adeta toplumda çalışma güvenliğinin ve emeğe saygının sigortasıdır.

Maddi ve manevi bakımdan yükselen toplumlar ancak güzel ahlâk sayesinde yükselmişlerdir. Eğer toplumun yapısı bozulmuş, sosyal ve ekonomik hayatta gayri ahlâki düşünce ve davranışlar olağan hale gelmişse, o zaman erdemlilik istisna haline dönüşebilir. Yine kalıcı bir iş ahlâkının yaygınlaştırılmadığı toplumlarda barış, huzur, saygı, hoşgörü, sadakat, fedakârlık, adalet ve kardeşlik gibi değerler yıpranmışlıkla karşı karşıyadır.

Toplumda iş ahlâkını güçlendirmek için öncelikle bireysel ahlâka sahip olmak gerekir. Çünkü bireyin bir alanda ahlâklı, diğer alanda ahlâksız olması mümkün değildir. Bu yüzden her bireyin çocukluk yıllarından itibaren ahlâklı bir şekilde eğitilmesi, toplumsal bir gereklilik olan iş ahlâkının da temelini oluşturacaktır.

b. Sömürü

Başkalarının gücünden ya da maddî kaynaklarından karşılıksız olarak menfaat sağlama¹⁰, insanın başkası tarafından ezilmesi, şahsiyetinin yok edilmesi, enerji ve birikiminin hiçe sayılması anlamına gelen sömürü, kişilik haklarına hakaret yönüyle bireye; üretici işgücünün yok edilmesi açısından da topluma karşı yapılmış büyük bir haksızlıktır. Sömürünün etkin olduğu toplumlarda efendi ve köleler,¹¹ ezenler ve ezilenler¹² vardır.

Sömürü, daha çok siyasal ve ekonomik açıdan güçlü olan kişi ya da kurumların eylemidir. Ekonomik üstünlük, sömürden yana olan zengin ve güç sahiplerinin her şeyi olduğundan, kazanmak onların tek hedefidir. Onlar için var olmak, istediğini elde etme ve insanlar arasındaki maddi üstünlüğü devam ettirme demektir. Kendi mutluluklarını sürdürebilmek için her şeyi göze alan sömürü yanlıları, mazlumların sadece yaşama haklarının korunmasına taraftırlar. Çünkü kendi mutluluklarının devamı,

¹⁰ Bkz: Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 997.

¹¹ Muhsin Abdulhamid, *İslâm ve Toplumsal Kalkınma*, Terc: Mehmet Çakır, Koba Yay., İstanbul, 1993, s. 64.

¹² Paulo Freire, *Pedagogy of The Oppressed*, Trans: Myra B. Ramos, New York, 1970, s. 44.

bir anlamda çalışan mazlumların yaşamasına ve onlara hizmet etmesine bağlıdır.

Sömürüden yana olanlar, kendi üstün konumlarını devam ettirmek uğruna, toplumda sosyal statü itibariyle alt tabakayı oluşturan insanların özgür iradeleriyle ekonomik alanda girişimde bulunmalarını istemezler. Onlar, güçsüzlerin ekonomik yönden gelişip üretmeye başlamalarından ve ticarî girişimde bulunmalarından endişe duymaktadırlar. Bu yüzden sömürücüler, kendi menfaatlerini korumak ve başkalarının ekonomik girişimlerini engellemek için her türlü baskıyı kullanmaktan çekinmezler.¹³ Özellikle yoksul ve dar gelirlilerin kendi ekonomik düzeylerini artırma çabaları, sömürönlere yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Bir toplumda sömürölmeye en müsait olanlar çocuk, işçi, memur, güçsüz ve yetim gibi gelir düzeyi başkalarına bağlı olan insanlardır. Çalışanlara hak ettikleri ücretin ödenmeyip onlara güçlerinin dışında sorumluluk yüklenmesi ve gözetilmeye muhtaç olanlar haksız muamele edilmesi, sömürünün en belirgin şeklidir.

Günümüzün en önemli sorunlarından biri de çocukların emeğinin istismar edilip sömürölmesidir. Bu durumun ölkemizin ekonomik ve kültürel sorunlarından kaynaklandığı söylenebilir. Gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk, köyden kente göç, eşlerin basit sorunlar yüzünden boşanmaları, ailelerin eğitimsizliği gibi nedenlerle çocuklar çalışmak zorunda bırakılmaktadırlar. Devlet İstatistik Enstitüsü 2004 yılı Çocuk Anketi sonuçlarına göre ölkemizde 6-14 yaş grubunda 1 milyon 8 bin çocuk çalıştırılmaktadır. Çalışan çocukların sayısı kendi yaş grubundaki çocukların %8,5'ini oluşturmaktadır. Yapılan araştırmada çalışan çocukların %41'inin eğitim öğretime devam etmediği anlaşılmıştır. Çocukun sağlıklı gelişimini engelleyici, haklarını ihlal edici işlerde ya da düşük ücretli iş gücü olarak çalıştırılması çocuğa yönelik istismar ve sömürünün açık bir göstergesidir.

Çocuklar, çalıştıkları sektör ve çalışma şekilleri ne olursa olsun, çalışma hayatının ortak risk ve tehlikeleriyle karşı karşıyadırlar. Çalışılan ortam ve yapılan iş genellikle çocuklara uygun olmadığı için, onların fiziksel ve ruh sağlığı tehdit altındadır.

¹³ Bkz: Freire, *Pedagogy of The Oppressed*, s. 219-220.

Sömürünün hedef aldığı bir diğer kitle de yaşlılardır. Yaşlılık insan yaşamının zorlu bir dönemidir. Bu dönemde sosyal sermayeden yoksun olduğunda, yaşamın daha da zorlaştığı bir gerçek. Yaşlanmaktan kaynaklanan güç kaybı, çocuklarının ve akrabalarının sorumsuzluğu, sağlık problemleri ve bu durumun doğal bir sonucu olan yatağa bağımlılık onlarla daha yakından ilgilenmenin gerekli olduğunu göstermektedir. Hayatın akışı içerisinde yakınlarının kendilerine daha fazla zaman ayıramayacağı gerçeğini genellikle anlayışla karşılayan yaşlılar, kendi evlerinde alıştıkları ortamda yaşamlarını tek başına da olsa tüm zorluklarıyla birlikte sürdürmeye çalışmaktadırlar. Küçük yerleşim birimlerinde yaşamını tek başına sürdüren yaşlıların çevresindekiler tarafından gözetilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması daha kolay olmakla birlikte, şehirlerde apartman dairesindeki evinde yalnız yaşayan yaşlı için yaşam çok daha zorlaşmaktadır. Yaşlılığın bütün sıkıntılarına bir de ekonomik yönden gelir temin etme zorunluluğu eklenince, yaşlı için hayat adeta çekilmez olmaktadır. Bu durumda sosyal devletin yaşlılar için hayatı kolaylaştırıcı hizmetlerinin yanında topluma da büyük sorumluluk düşmektedir.

Çocuk, yetişkin ve yaşlı olsun, emeğe saygısızlıktan kaynaklanan sömürü sadece bireyin iç dünyasında gizli kalan ahlaki bir zafiyet değil, aynı zamanda dışarıya yansıyan toplumsal bir sorundur. Gözetime muhtaçlara, iş çevrelerinde ve işletmelerde çalışanlara karşı sorumluluk bilincinin temelini oluşturan ahlâk, toplumu ayakta tutan en önemli değerdir. Çünkü iş ile uğraşan bireyler ve organizasyonlar tarafından ahlâka aykırı bazı davranışların sergilenmesi çok sık rastlanan bir durumdur. İş hayatında kazanma ve rekabet hırsları, kendini koruma konusundaki tedbirlerde aşırılık, örgütsel amaçlarla bireysel değerlerin çatışması, rekabetçi baskılar ve daha pek çok neden yüzünden meşru bir kazanç yolu olan iş yapma hakkının masumiyeti zedelenmektedir.

Ticari kuruluşlara, bu kuruluşların yöneticileri ve çalışanlarına (işçilere), gözetilmeye muhtaç çocuk, yaşlı ve korumasız kimselere karşı sömürünün dışa yansıma biçimlerini maddeler halinde özetlemek mümkündür.

Ticari kuruluşun (firma/şirket) neden olduğu sömürü sayılabilecek durumlar şöyle sıralanabilir:

- Ticari kuruluşun tapusuz arazide kurulması ve faaliyet göstermesi,

- Devletten vergi kaçırılması,
 - Tüketici haklarının ihlal edilmesi,
 - Sigortasız işçi çalıştırılması,
 - İşçilere asgari ücretin altında ya da emeği karşılama-yan mik-
tarda ücret ödenmesi,
 - Benzer iş yapan firmalarla haksız rekabete girilmesi,
 - Müşteriyi aldatma ve yanıltmaya yönelik abartılı reklam ya-
pılması,
 - Rakip işletmeler hakkında olumsuz reklam yapılması,
 - Mal satımı ve hizmet alımında fahiş fiyat uygulanması,
 - Hissedarların ve çalışanların sosyal haklarının gözetilmemesi,
 - Doğayı ve çevreyi korumaya özen gösterilmemesi,
 - Çalışanların iş ve sosyal güvenliğinin sağlanmaması,
 - İnsan sağlığına uygun olmayan ürünlerin piyasaya sürülmesi,
 - Sahtecilik ve dolandırıcılık yapılması,
 - Tefecilik yapılması.
- İş yöneticisinin (işveren) sömürü sayılabilecek davranışları genel-
likle şunlardır:
- Yöneticinin sorumlu olduğu iş konusunda profesyonellikten uzak olması,
 - Yöneticinin iş ahlakına ve yasalara uymayan ticari faaliyetler-
de bulunması,
 - İşin belirlenen süresini gözetmeyip zaman israfına neden ol-
ması,
 - Çalışanların ücretini zamanında ödememesi,
 - Çalışanlara değer vermeyip onlara kötü davranması,
 - İşçileri sorumlu olmadıkları özel işlerde çalıştırması,
 - Çalışanlara adilane davranmayıp onlar arasında ayrımcılık yapması,
 - Kayıtlarda ve belgelerde sahtecilik yapması,
 - Bürokratlara ve siyasetçilere rüşvet ya da daha başka yollarla
çıkartarak haksız kazanç elde etmesi,
 - Müşterileri ve alışveriş yaptığı firmaları dolandırması,
 - Çalışanları, adil olmayan kriterlerle yapılacak işe ehil olma-
yanlar arasından seçmesi,
 - Çalışanlara güçlerinin üzerinde iş ve sorumluluk yüklemesi,
 - Harcamalarda israf etmesi,
 - Performans değerlendirmelerinde adil davranmaması,
 - Özel masraflarını firmaya ödetmesi,

- Personel arasında iş ahlâkına aykırı davranışlarda bulunanlara karşı ihmalkâr davranması,
- Yönetici olarak sorumluluklarını yerine getirmemesi.¹⁴

Yöneticiler açısından işletmelerde ahlâk yönetimi önemli avantajlar sağlamaktadır. Ahlâk yönetiminin özellikle işyerinde çok sayıdaki farklı değeri anlamak ve yönetmek açısından kritik bir öneme sahip olması haklı gerekçelerden sadece birisidir. Yöneticiler ahlâk yönetiminde başarılı olabilmek için kullanışlı bilgiye ihtiyaç duyarlar. Böylece değerlerin rekabeti ile değerlerin uzlaşması arasında bir denge kurulmaya çalışılır.¹⁵

Bazen sömürü, işletme ya da işverenden değil, bizzat çalışandan kaynaklanır. Çalışanın (işçi) sömürü sayılabilecek davranışları şu şekilde özetlenebilir:

- Çalışanın, çalıştığı işletmenin yazılı kurlarını ihlâl etmesi,
- İşine yeterince özen göstermeyip görevini ihmal etmesi,
- İşverenden hak etmediği ölçüde yüksek ücret talep etmesi,
- İşletmenin araç ve gereçlerini kendi özel işlerinde kullanması,
- İşletmede sır sayılabilecek bilgileri dışarıya sızdırması,
- İşveren ya da iş amirine karşı yalan söylemesi,
- Rüşvet alması ve dolandırıcılık yapması,
- Haksız yere iş yavaşlatması ya da greve gitmesi,
- Gereksiz ve haksız yere izin kullanması,
- İşvereni ya da amirini kasten yanıltması,
- Amirine ve müşterilere kötü davranması,
- Çalışma süresine dikkat etmemesi,
- Çalışma sırasında yapılan hataları işveren ya da amirinden gizleyerek kuruma zarar vermesi.¹⁶

Sömürü gözetilmeye muhtaç çocuk ve yaşlıları da hedef alabilir. Böylesi bir sömürünün sonuçları genellikle şunlardır:

- Gözetilmeye muhtaç olanların güçlerinin üzerindeki işlerde çalışmak zorunda bırakılmaları,
- Devletin bu durumda olanlar için etkili proje ve hayatı kolaylaştırıcı uygulamalarının yetersizliği,
- Çocukların düşük ücretle sigortasız olarak çalıştırılması,

¹⁴ Bkz: Coşkun Can Aktan, "Meslek Ahlâkı ve Sosyal Sorumluluk", *İş Ahlâkı Dergisi*, Cilt: 1, Sayı.1, Mayıs 2008, s. 104-105.

¹⁵ Bkz: Özgener, *İş Ahlâkının Temelleri*, s. 99.

¹⁶ Bkz: Özgener, *İş Ahlâkının Temelleri*, s. 100; Aktan, "Meslek Ahlâkı ve Sosyal Sorumluluk", s. 106.

- Sokak çocuklarının dilencilik, soygun ve hırsızlık çetelerinin istismarına maruz bırakılmaları,
- Çocuk ve yaşlıların sağlık sorunlarıyla ilgilenilmemesi,
- Okul çağındaki çocukların eğitim kurumlarından zorunlu olarak uzak kalmaları,
- Bazı çocukların çok küçük yaşlarda sinema ve müzik sektöründe çalıştırılmaları ve şöhret peşinde koşturulmaları,
- Yaşlıların fiziksel ve ruhsal saldırıya ve hakarete uğramaları,
- Yaşlıların maddi gelirlerinin yasal ya da yasal olmayan yollarla kendi rızaları dışında harcanması,
- Huzur evinde kalmak zorunda olan yaşlıların yakınları tarafından ziyaret edilmemesi,
- Evlerinde yalnızlığa terk edilen yaşlıların yakınları ve toplum tarafından gerekli ilgiyi görmemeleri.

Görüldüğü gibi işletilen kuruma, işverene, işçiye ve gözetilmeye muhtaç çocuk ve yaşlılara dönük pek çok yönü bulunan sömürü, iş hayatını derinden etkileyen tek taraflı bir eylem olabileceği gibi, ilişkinin bütün tarafları arasında farklı boyutlarda ve şekillerde kendini hissettiren bir anlayış ve yaklaşım biçimi de olabilmektedir. Öyleyse bireyleri ve toplumu sömürünün zararlarına karşı bilinçlendirmek gerekir.

2. Sömürünün Toplumsal Zararları

İnsanın yaratılışındaki sağlam ve değişmez bir güdüden kaynaklanan çalışma¹⁷ ve mülk edinme, en temel haklardan biridir. Meşru şartlar içerisinde iş bulmak, para kazanmak ve kazanılan birikimi meşru ölçüler içerisinde değerlendirmek bu hakkın kapsam alanına girmektedir. Çalışma ve mülk edinme hakkının herhangi bir şekilde kısıtlanması ya da engellenmesi, onarılması güç toplumsal sorunlara neden olmaktadır.

Çalışma, üretme ve ekonomik faaliyetlerde bulunma, insanın doğasında var olan bir duygudur. Bu duygunun haksız yollarla bastırılması veya başkaları tarafından haksız yere bir kalıba girmeye zorlanması iş ahlakının ihlal edilmesi demektir. Ahlak ve hukuktan yoksun bir iş hayatı, bireyi psikolojik yönden sarstığı gibi, toplumsal kalkınmayı ve sosyal barışı da olumsuz yönde etkilemektedir. Bireyin emeğinin hiçe sayılmasına ve milli servetin

¹⁷ İmaduddin Halil, *Sosyal Adalet*, Çev: Said Aykut, Şule Yayınları, İstanbul, 1993, s. 31.

dengesiz dağılımına da yol açan sömürünün en önemli sonucu fakirlik ve yoksulluktur. Fakirlik ve yoksulluğun arttığı ülkelerde toplumsal istikrardan söz edilemez. Çünkü maddi imkânlar yönünden çaresiz kalan insanlar, toplum barışı açısından potansiyel tehlike durumundadırlar.

Sömürünün topluma yansıyan bir diğer olumsuz sonucu da güvensizliktir. Toplumda çalıştığının karşılığını alamayan ve maddi yönden haksızlığa uğrayan bireylerde doğal olarak bir güvensizlik duygusu oluşmaktadır. Bu duygu, bireylerin her türlü sosyal ve ekonomik haklarını sağlayıp korumakla yükümlü olan kişi ve kurumlara karşı kin ve nefrete hatta şiddete dönüşebilir. Nitekim çalıştığının karşılığını alamayanların cinayetle sonuçlanan şiddet eylemlerine karıştıkları bilinen bir gerçektir.

Sömürüden etkilenenler sadece güçsüz ve yoksullar değildir; varlıklılar da faiz, rüşvet ve soygun gibi nedenler yüzünden servetlerini kaybedebilirler. Ekonomik düzenin ahlâkî kurallardan yoksun olduğu toplumlarda girişimcilerin faiz ve rüşvete zorlanmaları kaçınılmazdır. Faiz ve rüşvetin yaygın olması durumunda ise ekonomik ahlâktan ve toplumsal istikrardan söz edilemez.

Paylaşımada adaletin sağlanamadığı toplumlarda emeği hiçe sayan, haksız kazançla zengin olan şımarık, israfçı ve baskıcı kişi ve grupların oluşması kaçınılmazdır. Bireyin maddî birikimleri dengede tutulmadığı ve adalete dayalı harcama bilinci geliştirilmediği sürece, mal edinme hırsı toplum aleyhine azgınlaşmakta ve hatta bu hırs sosyal ve ekonomik statü bakımından düşük kesimlere zulüm olarak yansıyabilmektedir. Bunun doğal bir sonucu olan sömürü, sadece maruz kalanları etkilemekle kalmayıp, bazen toplumun tamamını etkisi altına alacak şekilde yaygınlaşabilir. Bu durumda sosyal patlamalar ve sonu hüsrarla biten kurumsal çöküşler kaçınılmaz hale gelebilir.

Sömürü, ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük engellerden biridir. Ekonomik kalkınma, her şeyden önce bireylerin ve girişimcilerin sağlıklı bir ortamda haksızlığa uğramadan özgürce çalışma imkânına sahip olmalarıyla mümkündür. Ancak sömürü, girişimcilerin üretkenliklerini engelleyeceği için, ülkenin kalkınması bundan olumsuz yönde etkilenecektir.

Sömürünün en büyük toplumsal zararının terör olduğu söylenebilir. Çünkü terör örgütleri kendilerine eleman ve yandaş bulabilmek için en çok işsizliği, gelir dağılımı adaletsizliğini ve millî

gelirin eşit bir şekilde topluma yansıtılmamasını propaganda malzemesi olarak kullanmaktadırlar. Dolayısıyla paylaşımın kasten ya da ihmal sonucunda sınıf ya da bölge ayrımı gözetilerek yapılması, milli gelirden hak ettiği ölçüde faydalanamayan insanlar terör örgütlerinin kucağına itmekte ve böylece devlete ve sermaye sahiplerine karşı düşmanlığa zemin hazırlanmış olmaktadır.

3. Sömürüye Karşı Dinî/Eğitsel Öneriler

Toplumun tüm kesimlerini yakından ilgilendiren iş ilişkilerinin yazılı hukuk kuralları kadar yazılı olmayan iş ahlâkı normlarına göre yürütülmesi medeni toplumların önemli bir özelliğidir. İş ahlakına bağlılık ve sosyal sorumluluk bilincine sahip olma, günümüz işletme yönetimleri açısından hem bir toplumsal görev hem de toplumun gözünde meşruiyet kazanmak için uyulması gereken bir amaç haline gelmiştir. Öyleyse işletmelerde iş ahlâkının kurumsallaşması ve sosyal bir norm haline getirilmesi gerekir.

İnsanlar iş ahlâkının ve hukuk kurallarının birlikte işletilmesi ile ekonomik hak ve özgürlüklerini daha rahat kullanabilirler. İş dünyasında haksız kazanç yollarının engellenip ahlâki bir iklimin toplumun her kesiminde yaygınlaştırılmasında en temel güç hukukla birlikte eğitimidir. Özellikle bireylere küçük yaşlardan itibaren verilen din eğitiminin toplumda iş ahlâkının geliştirilmesindeki rolü büyüktür. Çünkü din eğitimi, her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da temeli hakkaniyete dayalı bir ahlâk anlayışını bireylere kazandırma çabasıdır. Helal kazanç ve bu kazancın meşru ölçülerde harcanması konusunda bireyleri bilinçlendirmeye yönelik önemli mesajlar içeren din eğitimi, gücünü Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadisleri etrafında gelişen İslâm kültür birikiminden almaktadır.

İslâm dini, iş ahlâkına aykırı her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedefleyerek, emeğe saygıyı temel ilke edinmiştir. Bu ilkeyle çalışanların ve ezilenlerin haklarının korunması ve böylece toplumda huzur ve güven ortamının sağlanması amaçlanmaktadır.

İslâm dini, herkesin emeğini koruyan ve paylaşımında âdil davranan bir ekonomik anlayışın geliştirilmesini teşvik ederek toplumda sömürüyü engellemek ister. Emeğe saygının temel ekonomik ilkelerden sayıldığı İslâm inancında helal kazancın teşvik

edilmesinin yanında zekât ve sadaka gibi ibadetler aracılığıyla da zenginlerin mallarından ihtiyaç sahiplerine pay ayrılması öngörülmektedir.¹⁸ Böylece servetin sermaye çevrelerinin elinde sınırsız bir güce dönüşmesi önlenmeye ve zengin ile ihtiyaç sahipleri arasında sevgi, kardeşlik ve paylaşma duygularına dayalı bir yakınlaşmanın zemini oluşturulmaktadır.

Sömürüye götüren yolların tıkanmasını öngören İslâm dini, işçi ve işveren arasında ahlâk ve samimiyete dayalı uyumlu bir dengenin korunmasını ister. Kendisine verilen işi hakkıyla yerine getiren ve sorumluluğunun bilincinde olan işçiye karşı insafli olmak, işveren üzerine bir görevdir. Özellikle iş güvenliğinin sağlanması, herkesin gücü ölçüsünde çalışıp kabiliyet ve liyakatine, çalışma süresi ve yaptığı işin vasfına göre ücret alması gibi konularda işverene yönelik önemli ahlâki ilkeler sunulmuştur. Hz. Peygamber'in; *"İşçilerinize karşı makul ve yumuşak davranırsanız, Allah da size karşı şefkatle ve yumuşaklıkla muamele edecektir. Onlara meşru ve iyi gıda temin etmek üzerinize vazifedir."*¹⁹ *"İşçinin hakkını, onun alın teri kurumadan veriniz"*²⁰ şeklindeki sözleri, işçi-işveren arasındaki ilişkiyi iş ahlâki ilkelerine göre düzenlemeyi öngören açık bir mesajdır.

İslâm'ın çalışma hukuku ile ilgili prensipleri sadece işverene yönelik değildir; bunun yanında, çalışanların da işverene karşı sorumlulukları vardır. Çalışanın, emeğinin bedeli olarak aldığı ücreti hak edebilmesi için işinde dürüst olması şarttır. Çünkü emeğin korunması hakkı, işçiye sağlanan çalışma imkânlarının iyi değerlendirilmesine, işyeri ya da kurumun mallarına haksız yollarla zarar verilmemesine ve iş kurallarına uyulmasına bağlıdır. Hz. Peygamber'in bu konuyla ilgili şu sözleri anlamlıdır:

*"Sizden birisi işini iyi yaptığı zaman Allah ondan razı olur."*²¹
*"En iyi kazanç, işine özen gösteren ve patronuna saygı ile bakan işçinin elde ettiği kazançtır. İşinde çalıştığı kimsenin emirlerine sadakatle uyan bir işçi, sadaka verenlerle beraber aynı hizadadır."*²²

Sömürüye karşı alınacak önlemlerden biri de toplumda sos-

¹⁸ Bkz: Zâriyat 51/ 19.

¹⁹ Mâlik, *Muwattâ*, İstihzan 42.

²⁰ İbn Mâce, Rühûn 2443.

²¹ Suyutî, *Camîu's-Sağîr*, I, 75.

²² Buhârî, İcâre 115.

yal adaletin sağlanmasıdır. 'Doğrulukla hükmetmek, doğru karar vermek' gibi anlamlara gelen *adalet*,²³ herkese hakkını verme ve her şeyi akıl ve mantık ölçüsünde hikmet ve gayesine uygun olarak yapma demektir.²⁴ *Sosyal adalet* ise, adalet ilkelerinin toplumun bütün kurum ve katmanlarında gerçekleştirilmesidir.

İslâm dini, sömürünün karşısındaki en etkili güç olan sosyal adaletin sağlanmasına büyük önem vermiştir. Kur'an'da yer alan; "*Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya yardımı emreder; çirkin işleri, kötülük ve azgınlığı da yasaklar...*"²⁵ şeklindeki ifadelerde, yardımlaşmanın ve insanlara zarar veren kötülüklerden uzak kalmanın gereği üzerinde durulmaktadır.

İslâm'ın iş hayatı ile ilgili anlayışı, her türlü istismar, kötü niyet ve saptırmadan uzak; oldukça etkin bir ahlâki boyuta sahiptir. Bu ahlâkîlik prensibi, İslâm'ın bireylere yüklediği sorumluluk duygusundan ve dinî bilinçlenmeden kaynaklanmaktadır. Attığı her adımın, kazandığı ve harcadığı her paranın Yüce Allah'ın gözetim ve denetimi altında olduğunu, dünyada yapılanların hesabının ahrette de görüleceğini bilen bir insan ekonomik ilişkilerinde adalet ve dürüstlüğü gözetmeye çalışacaktır.

İş ahlâkı, bütün insanların aynı işi ve aynı rolü paylaşmaları değil; temel haklardan eşit olarak faydalanmaları, iş ve meslek seçiminde fırsat eşitliğine sahip bulunmaları ve yaptıkları işin karşılığını eksiksiz olarak alabilmeleridir. Konuyla ilgili Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

*"Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, onların bir kısmını diğer bir kısmına derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."*²⁶

İş ahlâkı sadece İslâm'ın değil, diğer sistemlerin de gerçekleştirmek istediği hedefler arasındadır. Örneğin, 3 Ocak 1976 yılında yürürlüğe giren 'Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde İslâmî anlayışla da paralellik arz eden şu hüküm yer almaktadır:

Madde 7- 1:

²³ Cemaleddin Muhammed b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1963, XI, 430.

²⁴ Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 51.

²⁵ Nahl 16/ 90.

²⁶ Zuhruf 43/ 32.

“Tüm işçilerin, en azından âdil bir ücretle, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, ... eşit işe eşit ücret ilkesiyle çalıştırılmalarını güvenceye bağlayacak biçimde, eşdeğer işler için eşit ücretlendirme; çalışanların kendileri ve aileleri için insanca bir yaşam düzeyi sağlayacak bir ücret düzeni; ...âdil ve elverişli çalışma koşullarından herkesin yararlanma hakkı tanınır.”²⁷

Sömürünün zararlarını engelleyip iş ahlâkını geliştirmenin bir diğer yolu da, toplumda yardımlaşma ve dayanışma duygusunun güçlendirilmesidir. İslâm inancında, insanlar için sevimli gösterilen mal edinme²⁸ özgürlüğüne saygı duyulmakla birlikte, sosyal yardımlaşma ve dayanışma da teşvik edilmiştir. Dinin insanlara kazandırdığı düşünce yapısı ve buna bağlı olarak gelişen ibadetler, sosyal dayanışmanın ve dolayısıyla da iş ahlâkının sağlanmasında son derece etkilidir. Toplumun her kesiminden insanların aynı safta, omuz omuza kıldıkları namaz; açlığın, yoksulluğun ve fakirliğin ne demek olduğunu fiilen yaşatan oruç ve paylaşmanın en güzel şekli olan zekât ve kurban gibi ibadetler, dinî görevler olmanın yanında, sömürüden uzak bir toplumsal hayatın sağlanmasını kolaylaştıran değerlerdir.

İslâm'ın özelde aynı inancı paylaşanları,²⁹ genelde ise bütün insanlık ailesini³⁰ kardeş ilân etmesi, sömürüyü önlemeye yönelik bir başka etkidir. Çünkü kardeşlik ilkesi yardımlaşmayı, acı ve neşeleri paylaşmayı, bireyler arasında dayanışmayı teşvik ederek maddi birikimin sınırsız bir güç ve baskı aracı haline dönüşmesini engellemek ister. Hz. Peygamber'in şu hadisleri, İslâm kardeşliğini ve onun bir gereği olan sosyal dayanışma anlayışını özetleyen mesajlar içermektedir:

*“Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse, Allah da o kimsenin ihtiyacını giderir.”*³¹ *“Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımındadır.”*³² *“Karşılıklı merhamet, sevgi ve bağlılıkta insanlar tek vücut gibidirler. Onun bir uzvu herhangi bir şikâyette*

²⁷ Savaş Taşkent, *İnsan Haklarının Uluslararası Dayanakları*, İstanbul, 1991, s. 63–64. Benzer bir hüküm, Avrupa Sosyal Antlaşması'nın 2. ve 3. maddelerinde de yer almaktadır.

²⁸ Bkz: Bakara 2/ 188; Âl-i İmran 3/ 14; Fecr 89/ 52.

²⁹ Hucurat 49/ 10.

³⁰ Hucurat 49/ 13; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 411.

³¹ Tirmizî, Hudûd 3.

³² Ebû Davûd, Edeb 60.

bulununca, diğer uzuvlar ateşli ve uykusuz bir halde o uzvun rahatsızlığını paylaşırlar."³³ "Komşusu aç iken, bunu bildiği halde kendisi tok yatan gerçekten iman etmiş olamaz."³⁴

Gelir düzeyi son derece düşük insanların bulunmasına rağmen, ülkemizde toplumsal çalkantıların ve sosyal patlamaların olmamasının en önemli nedeni, halkın kısmen de olsa sosyal dayanışma duygusuna sahip olmasıdır. İslâm'da öngörülen zekât, sadaka ve kurban gibi malî ibadetler aracılığıyla ülkemizdeki pek çok fakir ve yoksul insan kısmen de olsa gözetilmektedir. Böylece, aç kalan ve haksızlığa uğrayan insanların çaresizliğine bağlı olarak gelişen toplumsal patlamalar önlenmektedir.

İslâm eğitiminin Müslümanlara kazandırdığı bir diğer özellik de *tevekkül* anlayışıdır. Her şeyin Allah'ın iradesi ve kontrolünde gerçekleştiği düşüncesini vurgulayan ve azla yetinebilmeyi öğreten *tevekkül* sayesinde servet düşmanlığı, taşkınlık ve şiddet gibi duygular kontrol altına alınmaktadır.

İslâm eğitiminde, sömürüyü engelleyici bir etken olarak âhiret azabıyla uyarılma (inzar) yöntemi de kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in 'ashâb-ı şimal'³⁵ ve 'refahtan gözleri dönmüş'³⁶ olarak nitelendirdiği sömürü yanlıları, âhirette uğrayacakları şiddetli bir azapla uyarılmaktadırlar. Bu tür insanların "*beyinlerine kadar işleyen bir sıcaklıkta ve son derece kaynamış suda, kapkara bir gölgede*"³⁷ azap görecekları haber verilerek haksız kazanç yollarına sapma eğiliminde olanlar ikaz edilmektedir. Zulmün cezasız kalmayacağını belirten mesajlarla sömürülenler bir anlamda teselli edilmektedir. Böylece haksızlık karşısında son derece çaresiz kalan insanlar, kendilerini sömürenleri âdil ve yasal olmayan yöntemlerle cezalandırmak yerine, onları ilâhi adalete havale ederek psikolojik yönden teselli bulmaktadırlar. Ancak İslâm'ın bu yöndeki ahlâkî öğütleri, hakların yasal yollardan aranmasına engel değil, hak arama çabalarını teşvik niteliğindedir.

İslâm inancına göre çalışmanın ibadet, haksız kazanç yollarının ise felâket olduğu anlayışını yetişmekte olan gençlere kav-

³³ Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

³⁴ Suyûtî, *Camîu's-Sağîr*, II, 228.

³⁵ Vâkıa 56/ 41.

³⁶ Vâkıa 56/ 45-46.

³⁷ Vâkıa 56/ 42-43.

ratmanın önemi büyüktür. Toplum bireylerine kazandırılacak bu anlayış, maddî ve manevî alanda kalkınmanın ve toplumda huzur ve refahı sağlamanın motor gücünü oluşturacaktır.

Sömürünün topluma bazen lüks ve israf şeklinde yansıdığını daha önce de belirtmiştik. Aşırı zenginlik ya da helâl olmayan yollardan elde edilen kazanç, insanları azgınlığa ve zulme sevk edebilir. Bu sosyolojik gerçek Kur'an'da; *"İnsan kendisini yeterli görünce azabilir"*³⁸ ayetiyle açıklanmaktadır.

Günümüzde giderek yaygınlaşan israf, doyumsuz para, mevki ve tüketim hırsı karşısında toplum bireylerinin ölçülü ve alçak gönüllü olabilmelerini sağlayacak bir anlayışın geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü israf ve savurganlığı kanunlarla ya da baskı yaparak önlemek mümkün değildir. İşte bu noktada faydalanılabilecek en önemli imkân dinî ve ahlâkî bilinçlenmedir. Dinî bilinçlenmeyle bireylere, kazanılan serveti harcama konusunda sosyal hayatın gerçeklerine uygun mesajlar kavratılmaktadır. Şu ayetler, söz konusu mesajlara örnek gösterilebilir:

*"Ey insanlar! Yeryüzündeki yiyeceklerin helâl ve temiz olanlarından yiyin."*³⁹ *"...Yiyin, için ama israf etmeyin."*⁴⁰ *"Çünkü saçıp savuran israfçılar, şeytanın kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür."*⁴¹ *"Onlar (Müslümanlar), mallarını infak ettiklerinde israf da etmezler, cimrilik de. Bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar."*⁴² *"Ne elini boynuna bağlayıp kilitli tut (cimri olma), ne de sonuna kadar açılıp varını yoğunu ortaya dök (israf da etme). Eğer böyle yaparsan, kınanan, yapayalnız ve yoksul biri olup çıkar-sın."*⁴³

Ayetlerden de anlaşıldığı gibi, helâl yolla elde edilen malın savurganlık yapılmadan harcanmasında herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Ancak toplumun önemli bir kesimi yoksulluk sınırında, hatta bu sınırın da altında hayat mücadelesi verirken, haklı ya da haksız yollarla elde ettikleri serveti savurganlıkla harcayan zenginler de yok değildir. Allah'ın verdiği imkânlarla elde edilen servetin şükrünü ifa edemeyen ve kazancını başkala-

³⁸ Alâk 96/ 6,7.

³⁹ Bakara 2/ 168.

⁴⁰ A'raf 7/31; Ayrıca bkz: Bakara 2/ 268; Mâide 5/ 87.

⁴¹ İsrâ 17/ 27.

⁴² Furkan 25/ 67.

⁴³ İsrâ 17/ 29.

rına karşı bir güç unsuru olarak gören şımarık zenginlerin bu durumu şu ayetle yerilmektedir:

*“Allah’ın nimetine nankörlük edenlere ve kendi milletine verimsiz toprakları reva görenlere bir bakın! Onlar araya (cehenneme) gireceklerdir. Orası ne kötü bir yurttur.”*⁴⁴

İnsanlar, güçsüzlerin mallarını haksız yere kullanma, çalışanlara zulmetme ve ticaret ahlâkına uymama ihtimaline karşı Kur’an’daki şu ayetlerle uyarılmaktadırlar:

*“Aranızda mallarınızı batıl yollarla yemeyin ve bilerek insanların mallarından bir kısmını günah ile yiyebilmek için onları hâkimlere (ya da başka yöneticilere rüşvet olarak) vermeyin.”*⁴⁵ *“Dini yalanlayanları gördün mü? İşte o yetimi şiddet ve sitemle iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyendir.”*⁴⁶ *“Yetimin malına, rüştüne erinceye kadar en güzel olandan başka bir şekilde yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı tam ve doğru yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz.”*⁴⁷

İslâm inancında başkalarının hakkı ve emeği çiğnenerek elde edilen mal, ekonomik özgürlüğün kapsamı dışında değerlendirilmiştir. Bu nedenle emeğin hiçe sayılmasının bir sonucu olan sömürüyü hayat tarzı haline getirme eğiliminde olanlar, tarihte yaşanan şu ibretlik olaylar hatırlatılarak ikaz edilmektedirler.

*“Şu şehrin halkını, kendilerine süre tanıdığımız halde haksızlıklarına devam ettikleri için imha ettik.”*⁴⁸ *“İşte Rabbinin hışmı böyledir. O, haksızlıkta direnen şehir halkını böyle suçüstü yakalayverir. Gerçekten O’nun yakalaması pek müthiş ve acı olur.”*⁴⁹

Görüldüğü gibi, sömürüden ve bunun doğal sonucu olan ekonomik istikrarsızlıktan, zengin fakir ayırımı yapılmaksızın toplumun tamamı olumsuz etkilenmektedir. İslâm dininde sömürüden uzak bir toplumsal hayat için bireyler yoksullara, yetimlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine karşı yardıma teşvik edilmekte ve haksız kazanç yollarına sapanlar eleştirilmektedir.

İslâm inancına göre mülkiyetin gerçek sahibi Allah’tır. Kaza-

⁴⁴ İbrahim 14/ 28-29.

⁴⁵ Bakara2/ 188. Ayrıca bkz: Nisâ 4/ 29, 161.

⁴⁶ Mâun 107/ 1-3.

⁴⁷ En’am 6/ 152.

⁴⁸ Kehf 18/ 59.

⁴⁹ Hüd 11/ 103.

nılan mal ve servetin gerçekte Allah'a ait olduğu ve O'nun kullanımını imtihan etmek için maddî birikimi insanlar arasında farklı miktarlarda paylaştığı inancı, her türlü çaba ve gayreti gösterdiği halde bir türlü istediği kazancı elde edemeyen yoksulları teselli eden psikolojik bir güçtür. Zenginlerin lüks ve israf içerisindeki yaşantılarını gören dar gelirlilerin yüreğine âdeta su serpen bu anlayış, Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir:

*“Ey Muhammed! De ki: Mülkün sahibi olan Allahım, mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de çekip alırsın.”*⁵⁰

Meşru ölçüler içerisinde kazanmak ve elde edilen mal üzerinden tasarrufta bulunmak, İslâm'ın bireylere tanıdığı bir haktır. Ancak bu hak, bireyin Allah tarafından kendisine emanet olarak verilen malı, O'nun izni ve tayin ettiği kurallar çerçevesinde kullanabilmeyi gerektirir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yer yer geçmiş milletlerin ekonomik tecrübelerinden, serveti adaletsiz ve aşırı bir şekilde harcamanın acı sonuçlarından bahsedilerek⁵¹ bireyler israf ve şımarıklığa karşı uyarılmaktadır. İslâm'ın ibadet, şükür, hak, adalet, bereket, sadaka, tevekkül, merhamet ve nimet gibi değerlerinin daha küçük yaşlardan itibaren yetişmekte olan nesle öğretilmesi, ekonomik bilincin ahlâkî esaslara göre şekillenmesini kolaylaştıracaktır. Böylece bireyler, muhtaçlara yardım eden ve bundan da zevk alan; elde edilen kazanca şükredip paylaşmayı, yoklukla karşılaştığı zaman da tevekkül edip sabretmeyi bilen bir kişilikte yetişeceklerdir.

Toplumda sömürünün engellenmesi ve iş ahlâkının sağlanması için eğitim dışında bir otoriteye de ihtiyaç duyulmaktadır. Medeni toplumlarda bu otorite devlettir. Devletin hem kendi uygulamalarından kaynaklanan zararlardan ve hem de kendi dışında oluşan güç odaklarının baskıcı ve yoksullaştırıcı etkisinden bireyleri koruması gerekir. Dolayısıyla bir toplumdaki siyasi idarenin iktisadi hayatı düzene koyma, çalışabilecek yaş ve kabiliyette olan herkese iş imkânı temin etme sorumluluğu vardır. Yine ülke kaynaklarının ve millî gelirin âdil bir şekilde paylaşılması, alınan ekonomik kararlarda tüm yurttaşların gözetilmesi, insanların potansiyellerini üretime dönüştürmeye yönelik eğitim, iş ve yaşam güvencesinin sunulması devletin sorumluluğundan-

⁵⁰ Âl-i İmran 3/ 26.

⁵¹ Bkz: Haşr 59/ 2; Hüd 11/ 117; İbrahim 14/ 28; Nahl 16/ 112, 118; İsrâ 17/16; Ra'd 13/ 11; Şûrâ 42/ 27.

dır. Toplumda iş ahlâkının sağlanmasına yönelik eğitsel uygulamalar da devletim gözetim ve denetimi altında gerçekleştirildiği sürece daha çok fayda sağlayacaktır.

Bireylerin ve devletin mal güvenliğini sağlamaya yönelik ahlâkî/eğitsel çabaların tek başına yeterli olmadığı durumlarda cezalandırma yöntemine başvurmak kaçınılmazdır. Hukuka uygun etkili cezalarla toplumun mal güvenliğini korumak bütün sosyal sistemlerde önemli bir ihtiyaçtır. Öyleyse ülke ekonomisini ve bireylerin refahını tehdit eden karaborsacılık, gasp, soygun, rüşvet ve yolsuzluk gibi suçlarla mücadelede dinî, ahlâki ve eğitsel çabaların sonuçsuz kalması halinde etkili cezalara başvurulabilir.

Sonuç

Meşru şartlar içerisinde iş bulmak, çalışmak ve mülk edinmek, temel insan haklarından biridir. Bu hakkın herhangi bir şekilde kısıtlanması, istismar edilmesi, engellenmesi ya da haksızlığa uğratılması ise sömürü sayılmaktadır. Sömürünün iş hayatında yaygınlaşması, onarılması güç toplumsal sorunlara neden olmaktadır.

Toplumda iş imkânlarının artırılması, işçi haklarına saygı gösterilmesi, çalışma sırasında doğruluk, dürüstlük, şeffaflık ve sorumluluk bilinci gibi ilkelere riayet edilmesi iş ahlâkının en temel göstergesidir. Öyleyse çalışma hayatında iş ahlâkına aykırı olan ve sömürü olarak nitelendirilen davranışların önlenmesi için hem işverenin hem de çalışanların iş ahlâkına sahip olmaları gerekir. İşinde dürüst, birey ve kamu haklarına saygılı, yaptığı işin hakkını veren, çalışma hayatında şeffaf, haksız kazanç yollarına sapmayan, adaletten yana, kamu mallarına karşı hassas ve dikkatli, topluma karşı sorumluluğunun farkında olan işçi ve işverenler yetiştirmek en önemli toplumsal sorumluluklardan biridir. Bu konuda din eğitiminin gücünden yararlanmak önemlidir.

İslâm dini, herkesin mülk edinme hakkını koruyan ve paylaşımında âdil davranan bir ekonomik anlayışın geliştirilmesini teşvik ederek toplumda sömürüye karşı bir anlayışın geliştirilmesini öngörür. Böylece haksız gelir elde etme ve meşru olmayan harcamaya biçimleri yasaklanarak örnek bir kazanç ve tüketim ekonomisi sunulmaktadır. Sermayenin insana değil, insanın sermayeye hükmetmesini benimseyen ve maddi birikimi ahlâki esaslara göre kazanıp harcamayı gerektiren bu anlayış sayesinde top-

lumdaki güçsüzler gözetilmekte ve zenginlerle fakirler arasında temeli yardımlaşma duygusuna dayalı bir sevgi ortamı sağlanmaya çalışılmaktadır. Böylece toplumun meşru bir ekonomik düzen içerisinde maddi ve manevi yönden güçlenmesi amaçlanmaktadır.

Sömürü karşısında en etkili yöntem, bireyleri eğitim faaliyetleriyle bilgilendirerek toplumda iş ahlâkı bilincini geliştirmektir. Emeğe saygı prensibi bireylere daha küçük yaşlardan itibaren öğretilmeli, toplumda iş, çalışma ve harcama ahlâkı güçlendirilmelidir. Ders kitaplarında iş ahlâkı ile ilgili konulara daha fazla ağırlık verilmelidir. Örgün ve yaygın din eğitimi yoluyla emeğin kutsallığının, iktisadi hak ve sorumlulukların, malı biriktirme ve harcamayla ilgili dinin öngördüğü ahlâk kurallarının bireylere öğretilmesi, sevgi ve barış toplumunu oluşturmada önemli bir temel oluşturabilir. Çünkü din, emeğin kutsallığı ve haksız kazanç yollarının çirkinliği konusunda bireyleri uyaran, herkesin insanlık onuruna yaraşır bir şekilde ihtiyaçlarının karşılanmasını, toplum bireyleri arasındaki gelir farklılığının mümkün olduğu ölçüde azaltılmasını, servetin belli kişilerin elinde bir güce dönüştürülmeyip sosyal dayanışmayla toplumun geneline yaygınlaştırılmasını öngören etkili mesajlara sahiptir. Bu mesajlar, başta aile olmak üzere dinin öğretildiği tüm kurumlara ağırlıklı olarak yansıtılmalı, emeğe saygı bilinci özellikle Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitaplarının konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi bulunan ünitelerinde daha etkin bir şekilde işlenmelidir.

İlk ve ortaöğretim kurumlarında ders dışı etkinlikler kapsamında sömürünün zararları ve iş ahlâkı konusunda öğrenci ve öğretmenlere yönelik konferans ve seminerler düzenlenmelidir. Ayrıca camilerde gerçekleştirilen hutbe vaaz gibi etkinliklerde; gazete, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarında başkalarının ekonomik haklarına saygı prensibi sıklıkla işlenmelidir. Yine iş yerlerinde iş ahlâkı bilincini geliştirmek için kurs ve seminerler düzenlenmeli, bazı iş sektörlerindeki hukuka ve ahlâka aykırı uygulamaların önlenmesi için ahlâkî denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Yöneticiler ve siyasetçiler, sömürüden uzak ve iş ahlâkının egemen olduğu bir toplumsal hayatın sağlanmasında en önemli kesimi oluşturmaktadır. Bu kesimin davranış ve uygulamalarını denetleyen resmi ya da sivil denetim kuruluşları oluşturulmalı ve

böylece emeğe saygı prensibi, bireysel vicdanla birlikte kanunlar ve diğer denetim mekanizmalarıyla da desteklenmelidir. Her türlü eğitim ve engelleyici diğer tedbirlere rağmen emeği gizli ya da açık bir şekilde istismar edip sömürenlere karşı etkili hukuksal yaptırım uygulanmalıdır.

İş çevreleri başta olmak üzere, toplumun her kesiminde sömürüden uzak bir iş ahlâkı anlayışının geliştirilmesine yönelik eğitsel, denetsel ve hukuksal uygulamalar, başlangıçta zor ve maliyet gerektiren bir süreç gibi gözükabilir. Ancak bu sürecin toplumda iş ahlâkının gelişimini güçlendireceği, ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı ve toplumun maddi ve manevi refahını artıracacağı açık bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid, Muhsin, *İslâm ve Toplumsal Kalkınma*, Terc: Mehmet Çakır, Koba Yay., İstanbul, 1993.
- Arslan, Mahmut, *İş ve Meslek Ahlâkı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.
- Ay, Ünal, *İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk*, Nobel Yayınları, Ankara, 2003.
- Bayrak Kök, Sabahat, “Organizasyonel Kurumsallaşmada Bir Değer Boyutu: İş Ahlâkının Kurumsallaşması”, *İş, Güç Endüstrileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2006.
- Beşer, Faruk, *İslâm’da Sosyal Güvenlik*, Diyanet Yayınları, Ankara, 1987.
- Can Aktan, Coşkun, “Meslek Ahlâkı ve Sosyal Sorumluluk”, *İş Ahlâkı Dergisi*, Cilt: 1, Sayı.1, Mayıs 2008.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., İstanbul, 1996.
- Durkheim, Emile, *Meslek Ahlâkı*, Çev: M. Karasan, MEB Yayınları, İstanbul, 1986.
- Freire, Paulo, *Pedagogy of The Oppressed*, Trans: Mayra B. Ramos, New York, 1970.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, *Temel Belgelerde İnsan Hakları*, İnsan Hakları Derneği Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, *İslâm’da Şahsiyet Hakları*, 2. Baskı, Diyanet Yayınları, Ankara, 1997.
- Halil, İmaduddin, *Sosyal Adalet*, Çev: Said Aykut, Şûle Yayınları, İstanbul, 1993.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, 1963.
- Özgener, Şevki, *İş Ahlâkının Temelleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2004.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Camii’s-Sağır fi Ehâdisi’l Beşri’n-Nezir*, Mısır, tsz.
- Şahin, Levent ve Kadir Yıldırım, “İşletmelerde İş Ahlâkı Uygulamaları İçin Genel Çerçeve”, *İş Ahlâkı Dergisi*, Cilt: 1, Sayı.1, Mayıs 2008.
- Şeker, Mehmet, *İslâm’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 4. Baskı, Diyanet Yayınları, Ankara, 1997.
- Taşkent, Savaş, *İnsan Haklarının Uluslararası Dayanakları*, İstanbul, 1991.
- Weber, Max, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- Yılmaz, Hüseyin, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.